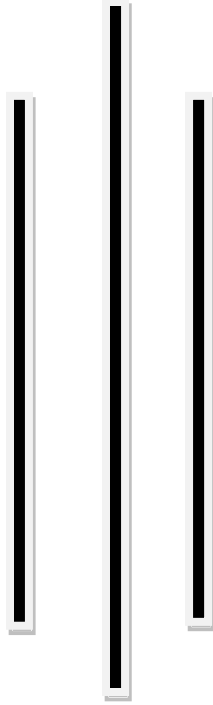

मानव वेचबिखन तथा घरेलु हिंसाबाट प्रभावितकालागि संचालित
पुनर्स्थापना तथा सेवा केन्द्र सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०७३

महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाण्डौ ।

मानव वेचबिखन तथा घरेलु हिंसाबाट प्रभावितकालागि संचालित पुनर्स्थापना तथा सेवा केन्द्र सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०७३

१. परिचय:

नेपाल सरकारले मानव वेचबिखन तथा घरेलु हिंसाबाट पीडित प्रभावित महिलाहरुको संरक्षण र पुनर्स्थापनाको लागि संस्थागत साभेदारीमा ८ जिल्लामा पुनर्स्थापना केन्द्र र १७ जिल्लामा सेवा केन्द्र संचालन गरी रहेको छ ।

१.१ सेवा केन्द्र

घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को दफा ११ मा नेपाल सरकारले आवश्यकता अनुसार पीडितलाई तत्काल सुरक्षा प्रदान गर्न तथा उपचारको क्रममा अलग्गै वस्ने व्यवस्थाको लागि सेवा केन्द्र स्थापना गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यसै ऐनको प्रावधान बमोजिम १७ जिल्लामा १७ वटा सेवा केन्द्र र १०४ वटा सामुदायिक सेवा केन्द्रहरु संचालनमा रहेका छन् । यस्ता सेवा केन्द्रमा घरेलु हिंसा पीडित महिला तथा बालिकाहरुलाई बढीमा ४५ दिनसम्म राख्ने प्रावधान रहेको छ । यस सेवा केन्द्रले आवश्यकता अनुसार पीडितलाई कानुनी सहायता, मनोविमर्श सेवा, मनोवैज्ञानिक सेवा र आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । सेवा केन्द्र संचालन गर्नका लागि ऐनको दफा १२ बमोजिम एक कोष रहने व्यवस्था छ भने घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली २०६७ को नियम १३(१) मा कोष व्यवस्थापन तथा संचालन समितिको गठन हुने व्यवस्था रहेको छ । सेवा केन्द्रहरु महिला विकास कार्यक्रमहरुबाट प्रवर्द्धित सहकारी संस्थाबाट संचालन हुँदै आएको छ ।

१.२ पुनर्स्थापना केन्द्र

मानव वेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १३ बमोजिम नेपाल सरकारले आवश्यकता अनुसार पीडितलाई शारीरिक वा मानसिक उपचार गराउन, सामाजिक रुपमा पुनर्स्थापना गर्न र पारिवारिक पुनर्निलन गराउनका लागि पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापना गर्ने र यस्ता केन्द्रमा मानव वेचबिखनमा परेका पीडितहरुलाई राख्ने प्रावधान रहेको छ । नेपाल सरकारले संचालन गरेका ८ वटा पुनर्स्थापना केन्द्र यसै अन्तरगत रहेका छन् । यस्ता केन्द्रहरुमा बढीमा ६० दिनसम्म रहन सक्ने प्रावधान रहेको छ । मानव वेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण नियमावली, २०६५ का नियम १२ (१) मा व्यवस्थापन समितिको गठन हुने व्यवस्था रहेको छ, जस अनुसार सो केन्द्रमा समितिको कुल संख्या मध्ये ५०% महिला हुने व्यवस्था रहेको छ । यसका साथै पुनर्स्थापना केन्द्र संचालनका लागि पुनर्स्थापना केन्द्र संचालन निर्देशिका, २०६८ समेत निर्माण गरी लागु गरेको छ । पुनर्स्थापना केन्द्रको संचालन र व्यवस्थान छनौट भएका गैर सरकारी संस्थाले गर्दै आएका हुन् ।

यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट संचालित सेवा केन्द्र र पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको व्यवस्थापन सुधारका लागि थप मद्दत पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ चालु आ.व २०७२/७३ मा सरकारद्वारा संचालित सेवा केन्द्र तथा पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको व्यवस्थापन सुधारका लागि अध्ययन गर्ने कार्यक्रम रहेको थियो । यही कार्यक्रम अन्तरगत मन्त्रालयबाट सेवा केन्द्र र पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको स्थलगत अध्ययन तथा सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको थियो ।

२. अध्ययनको उद्देश्य:

सेवा केन्द्रहरू र पुनर्स्थापना केन्द्रहरू अध्ययनको मुख्य उद्देश्य १७ वटा सेवा केन्द्रहरू र ८ वटा पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको वर्तमान अवस्था, सुशासन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने तथा यिनीहरूको संचालनमा रहेका समस्याहरूको पहिचान गरी तत्कालीन र दीर्घकालिन सुधारका लागि नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयलाई राय सुझाव दिने रहेको थियो ।

३. अनुगमन तथा अध्ययन सर्वेक्षण विधि:

३.१. स्थलगत अवलोकन तथा निरीक्षण:

अनुगमनका क्रममा संचालनमा रहेका १७ वटा सेवा केन्द्र र ८ वटा पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमध्ये केही छानिएका सेवा केन्द्र र पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको अवलोकन तथा निरीक्षण गरिएको थियो । यस क्रममा कार्यालयको भौतिक तथा आर्थिक अवस्था, दरबन्दी, व्यवस्थापन आदि विषयका विवरणहरू संकलन गरिएको थियो ।

३.२. जिल्ला समितिसँग अन्तरक्रिया

सेवा केन्द्र र पुनर्स्थापना केन्द्र अनुगमनको क्रममा संचालनमा रहेका १७ वटा सेवा केन्द्र र ८ वटा पुनर्स्थापना केन्द्रमध्ये केही जिल्लाहरूमा मानव बेचबिखन नियन्त्रण जिल्ला समन्वय समिति, घरेलु हिंसा नियन्त्रण जिल्ला समिति र अन्य सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया भएको थियो । अन्तरक्रियाका लागि तयार गरिएको विषयहरूको सूची अनुसूचीमा दिइएको छ ।

३.३. सेवाकेन्द्र व्यवस्थापन समितिसँग अन्तरक्रिया

अनुगमनको क्रममा सेवा केन्द्र व्यवस्थापन समितिसँग सेवा केन्द्र संचालन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा छलफल गरिएको थियो । उक्त अवसरमा केन्द्रहरू संचालन विधि, सुधारका सम्भावना र उपायहरू मुख्य छलफलका विषय थिए । छलफलको लागि तयार गरिएको विषयहरूको सूची अनुसूचीमा दिइएको छ ।

३.४. सेवा केन्द्र र पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडितहरूसँगको अन्तरक्रिया

अध्ययनका क्रममा जिल्ला सेवा केन्द्र र पुनर्स्थापना केन्द्रमा पीडितहरूसँग खाना, सरसफाई लगायत अन्य व्यवस्थापन तथा अन्य सेवा सुविधाहरूको विषयमा कुराकानी गरिएको थियो भने प्रश्नावली सर्वेक्षण समेत गरिएको थियो । छलफल र प्रश्नावली सर्वेक्षणका नमूना अनुसूचीमा राखिएको छ ।

४. अध्ययनको सिमा

नेपाल भरी १७ वटा सेवा केन्द्र र ८ वटा पुनर्स्थापना केन्द्र संचालन भएको भएतापनि समय र जनशक्ति अभावको कारणले केही छानिएका सेवा तथा पुनर्स्थापना केन्द्र मात्र सर्वेक्षण गरिएकोले सबै सेवा केन्द्र तथा पुनर्स्थापना केन्द्रलाई समेट्न पनि सक्दछ । पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका अधिकांश पीडितहरु समेत घरेलु हिंसा पीडित भएकोले तथ्यांकीय विश्लेषण समग्र रुपमा गरिएको छ ।

५. तथ्यांकीय विश्लेषण

५.१ सेवा केन्द्र र पुनर्स्थापना केन्द्रहरुको अन्तरक्रिया गोष्ठीमा उठेका विषयहरु:

क) पुनर्स्थापना केन्द्र, सिन्धुपाल्चोक

सिन्धुपाल्चोकमा संचालित पुनर्स्थापना केन्द्रमा अनुगमन गर्दाको समयमा पत्रकार, सरोकारवाला तथा आमन्त्रित व्यक्तिहरुले देहायका विषयहरु उठाएका थिए:-

1. यस जिल्लामा सेवा केन्द्र नरहेकोले पुनर्स्थापना केन्द्रमै घरेलु हिंसाका पीडितहरु राख्नुपर्ने अवस्था रहेको,
2. पुनर्स्थापना केन्द्रमा वेचविखनमा परेकाहरुलाई मात्र राख्ने व्यवस्था भएकोमा लैंगिक हिंसामा परेकाहरुलाई राख्न कानुनी समस्या भएको,
3. घरेलु हिंसा बढ्दो तर वेचविखन घट्दो छ । तर पनि पुनर्स्थापना केन्द्रको औचित्य देखिन्छ,
4. पुनर्स्थापना केन्द्रमा छोटो समयको लागि मात्र राख्ने व्यवस्था भएकोमा, विभिन्न कारणहरुबाट पीडितहरुलाई लामो समयसम्म राख्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।
5. पुनर्स्थापना गृह संचालन गर्न आफ्नै भवन र सुरक्षित राम्रो ठाउँ आवश्यक रहेको ।
6. लैंगिक हिंसाका घटनाहरु बढी रहेकोले, यसै केन्द्रलाई महिला तथा बालबालिका संरक्षण केन्द्र बनाउन सकिने जसमा लैंगिक हिंसामा परेका र मानव वेचविखनमा परेकाहरुलाई अलग्गै कोठामा रहने व्यवस्था गर्दा प्रभावकारी हुने ।
7. पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहनेहरुले सुरक्षित महसुस गर्न नसकेको कारण, मुद्दा दर्ता पनि कम हुने गरेको छ,
8. पुनर्स्थापना केन्द्र मापदण्ड अनुसार संचालन हुन नसकेको
9. पुनर्स्थापना केन्द्रले पीडितको गोपनीयतामा जोड दिनुपर्ने
10. ६ महिनाभित्र परिवारमा पुनर्मिलन गराउनुपर्ने समय कम भएको ।
11. मानव वेचविखन जिल्ला समन्वय समितिमा स्थानीय विकास अधिकारीका साथै नगरपालिका प्रमुख रहने व्यवस्था हुनु पर्ने ।
12. पुनर्स्थापना भएकाहरुको लागि प्रभावकारी Follow Up System आवश्यक रहेको ।

ख) पुनर्स्थापना केन्द्र बाँके

बाँके जिल्लामा संचालित पुनर्स्थापना केन्द्र साथी संस्थाद्वारा संचालित केन्द्र हो । हाल २ जना वेचविखनमा परेका, घरेलु हिंसामा परेका ११ जना र मानसिक समस्या भएका १ जना गरी कुल १४ जना यस केन्द्रमा रहेका छन् ।

मानव वेचविखन जिल्ला समन्वय समितिका सदस्यहरु र सरोकारवालासँग भएको छलफलका क्रममा देहायका मुख्यमुख्य विषयहरु उठेका थिए :

1. समितिबाट प्रभावकारी अनुगमन हुन आवश्यक देखिएको,
2. पुनर्स्थापना केन्द्र संचालनको लागि तोकिएको मापदण्ड अनुसार संचालन हुनुपर्ने,
3. पुनर्स्थापन भई फर्केकालाई पुनः पीडित (double victimize/ re-victimize) हुन नदिन उच्च मनोबल बढाउने कार्यक्रम ल्याउनुपर्ने,
4. मानव वेचविखन रोकथामका कार्यक्रमहरु प्रभावकारी हिसाबले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
5. पुनर्स्थापना केन्द्र संचालन गर्ने संस्थाका काम कारवाही पारदर्शी हुनु पर्ने,
6. मानव वेचविखन जिल्ला समन्वय समितिलाई बढी जिम्मेवार बनाउनु पर्ने ।
7. पुनर्स्थापना केन्द्रमा पीडितहरुले आश्रय लिने आलको ६ महिना समय प्रयाप्त नभएको हुनाले थप समयको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
8. सिपमुलक कार्यक्रममा जोड दिई त्यसको वजारीकरणमा ध्यान दिने ।
9. कानुन पीडित मुखी बनाई राहत दिने तर्फ ध्यान दिने ।
10. गैर सरकारी संस्थाहरुका कार्यको उचित मूल्यांकन आवश्यक,
11. जनचेतना र उद्धार कार्यलाई अभू वलियो बनाउनु प्यो,
12. पीडितलाई सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित गर्न आवश्यक ।

ग) काभ्रेपलाञ्चोक सेवा केन्द्र,

काभ्रेपलाञ्चोकमा संचालित सेवा केन्द्र वि.सं. २०६८ सालदेखि संचालनमा आएको हो । यस सेवा केन्द्रमा दुई जना घरेलु हिंसामा परेका महिला बसेको देखियो । घरेलु हिंसामा परेका महिला तथा बालबालिकाहरुलाई बढीमा ४५ दिनसम्म राखिने व्यवस्था छ । औसतमा उनीहरु ५ दिन सम्म बस्ने गरेका छन् । हाल सम्म यस केन्द्रको सेवा ११ सय महिलाहरुले लिइसकेको पाइयो । छलफलका क्रममा देहायका विषयहरु प्रमुख रुपमा उठेका थिए:

1. मन्त्रालयले उपलब्ध गराएको २ जना कर्मचारीहरुको तलब भत्ता कम भएको,
2. मनोरञ्जनका लागि TV, पत्रपत्रिका जस्ता अन्य सामाग्री आवश्यक रहेको,
3. केन्द्रको सेवा/सुविधा थप गर्नुपर्ने,
4. पीडित प्रभावितहरुको विवरण व्यवस्थित हुनुका साथै अद्यावधिक गरिनुपर्ने
5. आफ्नो छुट्टै भवन हुनुपर्ने,

6. केन्द्रमा आएका पीडितलाई सेवा दिने कार्यक्रम छ तर बच्चालाई छैन, बच्चाहरुलाई छुट्टै कार्यक्रम हुनुपर्ने,
7. केन्द्रमा मनोसामाजिक समस्या भएकाहरुलाई पनि ल्याएर राखिदिने समस्याले गर्दा यस्ता व्यक्तिको लागि छुट्टै स्थान तोकिनु पर्ने,
8. स्रोत साधन अभावको कारणले सेवा केन्द्रमा फुल टाइम परामर्शकर्ता राख्न सकिएको छैन,
9. खाना पकाउने भान्सा र वस्ने ठाउँ एउटै भएर समस्या भएको,
10. सेवा केन्द्र सहकारी संस्थाले नभई कुनै योग्य र दक्ष गैरसरकारी संस्थाले चलाउनुपर्ने,
11. संस्थामा पीडित महिला मात्र नभई पुरुष पनि रहन सक्ने तसर्थ महिला र पुरुष वस्न योग्य भवन हुनुपर्ने ।
12. सेवा केन्द्रको औचित्य छ, साथै यो लक्षित र समावेशी समूहमा पुगेको छ तर स्थानीय स्रोत भने कम परिचालन भएको छ ।
13. OCMC (Onestop Crisis Management Centre) को निर्देशिका अस्पष्ट छ, केन्द्र, OCMC र प्रहरी बीच प्रभावकारी समन्वय आवश्यक छ ।

सामुदायिक सेवा केन्द्र, पाँच खाल

- परामर्शदाताको कमीले सामुदायिक सेवा केन्द्रलाई कारागार जस्तो महसुस गरेको
- स्थानीय स्रोत परिचालन गर्न नसकिएको
- अन्य गैर संस्थासँग तत्कालै सहकार्य बढाउनुपर्ने ।
- छोटो अवधिको भएपनि तालिम संचालन गर्नुपर्ने ।

घ) बर्दिया सेवा केन्द्र

बर्दिया जिल्लामा लैंगिक हिंसा विरुद्ध जिल्ला संयोजन समितिसँगको छलफलबाट देहायका विषयहरु उठान भएका:-

1. सेवा केन्द्रको भौतिक पूर्वाधारमा सुधार गर्न आवश्यक
2. कर्मचारीहरुको क्षमता विकासमा जोड दिनुपर्ने,
3. जिल्लासँग समन्वय गरी अधि बढ्नु पर्ने,
4. घरेलु हिंसाको Reporting Rate बढी रहँदा, निवेदन आदीको Format बनाई नाम र सही गर्ने मात्र बनाउन सकिने
5. जिल्ला समन्वय समितिको कार्ययोजना बनाउनुपर्ने,

सामुदायिक सेवा केन्द्र, ठाकुरद्वार, बर्दिया

हिम शुसांक महिला विकास सहकारी संस्था लि.द्वारा संचालित सामुदायिक सेवा केन्द्र बर्दियामा ३ जनालाई सेवा प्रवाह गर्ने क्षमता रहेकोमा हाल केन्द्रमा १ जना पीडित रहेको पाइयो । २०६७/६८ देखि हालसम्म ९७ जनाको उजुरी परेको छ जसमा बढी श्रीमान श्रीमती र सासु बुहारीका मुद्दा पर्दछन् ।

५.२ तथ्यांकीय विश्लेषण:-

तालिका न.१ सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरु

क्र.सं.	पुनर्स्थापना केन्द्र	हाल रहेका पीडित प्रभावितहरुको संख्या	मासिक आउने पीडित प्रभावितहरुको औसत संख्या
१	सिन्धुपाल्चोक	१२	६
२	बाँके	१४	१४
३	चितवन	२६	५
४	काठमाण्डौं	१५	१४
क्र.सं.	सेवा केन्द्र	हाल रहेका पीडित प्रभावितहरुको संख्या	मासिक आउने पीडित प्रभावितहरुको औसत संख्या
१	काभ्रेपलाञ्चोक	२	१३
२	सर्लाही	०	१०
३	बर्दिया	१	१०
४	मकवानपुर	०	१०
५	कञ्चनपुर	३	२०
	जम्मा	७४	१०३

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरुको जिल्लागत अध्ययन गर्दा सबैभन्दा कम पीडित प्रभावितहरुको संख्या मकवानपुर र सर्लाही जिल्लामा सून्य रहेको पाइयो भने सबैभन्दा बढी पीडित प्रभावितहरुको संख्या चितवन जिल्लामा २६ जना रहेको पाइयो । मासिक आउने पीडित प्रभावितहरुको औसत संख्या जिल्लागत रुपमा अध्ययन गर्दा कञ्चनपुर जिल्लामा २० जना रहेको पाइयो भने सबैभन्दा कम मासिकरुपमा ५ जना चितवन जिल्लामा रहेको पाइयो । तालिका १ बाट के देखिन्छ भने पुनर्स्थापना केन्द्रहरुमा औसतमा १२ जना रहेको देखिन्छ भने सेवा केन्द्रमा १ जनामात्र रहेको देखिन्छ ।

तालिका न २ सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरूको उमेर समूह अनुसारको विवरण

क्र.सं.	उमेर समूह	संख्या	प्रतिशत
१.	१०-१९ वर्ष	३६	६३.१६
२.	२०-३० वर्ष	१३	२२.८०
३.	३० भन्दा माथि	८	१४.०४
	जम्मा	५७	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरूको उमेर समूह अनुसारको विवरण सबैभन्दा बढी १०-१९ वर्ष उमेर समूहका ३६ जना अर्थात ६३.१६ प्रतिशत रहेको पाइयो जसमा सबै भन्दा कम उमेर समूह ३० वर्ष भन्दा बढी उमेरका रहेका छन्। यस्तो नतिजा देखिनुमा पुनर्स्थापना केन्द्र चितवनमा करिब १२ जना १९ वर्ष भन्दा कम उमेर समूहका वालवालिकाहरू रहेकोले पनि हुन सक्दछ।

तालिका न.३ सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरूको वैवाहिक स्थिति अनुसारको विवरण

क्र.सं.	वैवाहिक स्थिति	संख्या	प्रतिशत
१.	विवाह नभएको	३८	६६.६८
२.	विवाह भएको	१८	३१.५७
३.	छुट्टिएको	१	१.७५
४.	पारपाचुके	००	००
५.	विधवा	००	००
	जम्मा	५७	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरूको वैवाहिक स्थिति अनुसारको विवरणमा तथ्याङ्कीय विश्लेषण गर्दा विवाहित भन्दा अविवाहित भएका महिलाहरू नै बढी पीडित भइ सेवा पुनर्स्थापना केन्द्रमा बसेको देखिन्छ जसमा ५७ जनाको अध्ययन गरिएकोमा ३८ जना अविवाहित महिला देखिन्छन् जुन ६६.६८ प्रतिशत हो। विधवा र पारपाचुके भएका महिला नभएता पनि विवाह भएका महिलाको प्रतिशत ३१.५७ रहेको पाइयो।

तालिका न.४ सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरूको जातजाती अनुसारको विवरण

क्र.सं.	वैवाहिक स्थिति	संख्या	प्रतिशत
१.	जनजाती	२५	४३.८६
२.	दलित	४	७.०२
३.	मधेसी	२	३.५
४.	अन्य	२६	४५.६२
	जम्मा	५७	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरूको जातजाती अनुसारको विवरण विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी अन्य जातिहरूको संख्या रहेको छ जुन ५७ जनसंख्यामा ४५.६२ प्रतिशत हुन आउँछ भने जनजाती ४४ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका न.५ पीडित प्रभावितहरूको शैक्षिक योग्यता अनुसारको विवरण

क्र.सं.	शैक्षिक योग्यता	बालबालिकाको संख्या	प्रतिशत
१.	निरक्षर	७	१२.२८
२.	प्राथमिक तह (१-५)	२४	४२.१०
३.	६- १०	१९	३३.३४
४.	एस.एल.सी. र सो भन्दा बढी	७	१२.२८
	जम्मा	५७	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरूको शैक्षिक योग्यता अनुसारको विवरणमा सबैभन्दा बढी प्राथमिक तह अध्ययन गरेका छन भने ६- १० कक्षा अध्ययन गरेका ३३.३४ प्रतिशत छन । एस.एल.सी. र सो भन्दा बढी अध्ययन गरेकाहरु पनि पीडित रहेको पाइन्छ जुन १२.२८ प्रतिशत रहेको छ । चाखलाग्दो विषय के छ भने अध्ययनले निरक्षरहरु कम प्रभावित भएको देखाएको छ ।

तालिका न.६ सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा पीडित प्रभावितहरूको सेवाकेन्द्रमा बसाइ अवधि अनुसारको विवरण

क्र.सं.	बसेको अवधि	संख्या	प्रतिशत
१.	६ महिना भन्दाकम	१९	३३.३३
२.	६ महिना र सो भन्दा बढी	३८	६६.६७
	जम्मा	५७	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

सेवा/पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका पीडित प्रभावितहरूको सेवाकेन्द्रमा बसेको अवधि अनुसारको विवरणको अध्ययन गर्दा ६ महिना र सो भन्दा बढी अवधि बसेकाहरु ६६.६७ प्रतिशत रहेका छन भने ६ महिना भन्दाकम ३३.३३ प्रतिशत रहेको पाइन्छ ।

६. सुभावावरुः-

सेवा पुनर्स्थापना केन्द्रहरुको अध्ययनको आधारमा निम्नानुसारका सुभावावरु प्रस्तुत गरिएको छ :-

1. पुनर्स्थापना केन्द्रमा एउटै व्यक्तिलाई तीन वर्षभन्दा बढी समयसम्म आश्रय दिइएको देखिन्छ भने सेवा केन्द्रहरुमा पनि लामो समय बसेका उदाहरण पनि छन् । घरेलु हिंसा पीडित हुन वा वेचविखनबाट पीडित भएकाहरु दुवैलाई आफ्नै जिल्लाका केन्द्रमा राख्नुपर्ने देखिन्छ किनकि अदालतमा मुद्दा दायर देखि परिवारमा पुनर्स्थापना गर्नको लागि पनि सम्बन्धित जिल्लामा नै रहनु आवश्यक छ । अतः ७५ वटै जिल्लामा त्यस्ता केन्द्रहरु विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । पुनर्स्थापना केन्द्र र सेवा केन्द्र एउटै जिल्लामा स्थापना गर्नु बढी खर्चिलो र व्यावहारिक पनि नहुने हुँदा एउटै केन्द्रबाट दुवै किसिमका पीडितहरुलाई सेवा दिनु उपयुक्त देखिन्छ । त्यस्तो सेवा पुऱ्याउने केन्द्रको नाम राख्दा दुवै ऐनको भावनालाई समेटेर राख्नु पर्दछ । अतः त्यस्तो केन्द्रको नाम “पुनर्स्थापना तथा सेवा केन्द्र” राख्नु उपयुक्त हुन्छ ।
2. आगामी आ.व. मा पनि त्यस्ता सेवा केन्द्र अरु २५ जिल्लामा थप गर्ने उद्देश्यले बजेटको व्यवस्था भएको छ । गैर सरकारी संस्थाको साभेदारीमा संचालन गर्ने र उक्त केन्द्रमा तत्काल अर्को व्यवस्था नभएसम्मको लागि वेवारिसे ज्येष्ठ नागरिक र बालबालिकालाई पनि आश्रय दिन सक्ने किसिमले परिकल्पना गरिएको छ । अतः अहिले संचालनमा रहेका २५ वटा (८ वटा पुनर्स्थापना र १७ वटा सेवा केन्द्र) केन्द्रलाई पनि माथि उल्लेख भए जस्तै वेवारिसे ज्येष्ठ नागरिक र बालबालिकालाई समेत अल्पकालीन आश्रय दिन सक्ने किसिमले क्षमता बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।
3. केन्द्रहरु संचालनको लागि केन्द्रमा राष्ट्रिय समिति र जिल्लामा “जिल्ला समिति” को व्यवस्था छ । पुनर्स्थापना केन्द्र र सेवा केन्द्रलाई मर्ज गरेर एउटै बनाए पछि केन्द्र संचालनको लागि व्यवस्था भएको “राष्ट्रिय र जिल्ला समिति” ले पुनर्स्थापना तथा सेवा केन्द्र संचालन गर्ने गरी तोक्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
4. अनुगमनको क्रममा काभ्रेपलाञ्चोकको सेवा केन्द्रमा २ जना थिए, बर्दियाको सेवा केन्द्रमा १ जना, हेटौडाको सेवा केन्द्रमा कोही पनि थिएनन् भने सिन्धुपाल्चोकमा रहेको पुनर्स्थापना केन्द्रमा ११ जना पीडित देखिए (वेचविखनमा परेका १ जना) तथा पुनर्स्थापना केन्द्र, नेपालगञ्ज बाँकेमा १४ (वेचविखनमा परेको १, घरेलुहिंसा १० र ३ जना बालक) देखिए । हाल सेवा केन्द्र र पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहने अवधि ४५ दिन र ६ महिना भएतापनि पिडितहरुलाई पुनर्स्थापनाको समस्याले गर्दा ३ वर्ष सम्म बसेका पनि देखिन आयो । अतः यो ४५ दिन र ६ महिने हद म्यादलाई खारेज गर्नुपर्दछ । केही आश्रितहरुको मुद्दा मामिलाको किनारा लाग्न समय लाग्ने, बालबालिकालाई वेसिजनमा स्कूलमा भर्ना नलिने तथा परिवारमै पुनर्स्थापना गर्न समेत समय लाग्ने भएको हुनाले आश्रितहरुको आवश्यकतानुसार बस्न पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

5. सेवा केन्द्रमा पीडितहरूलाई कुनै प्रकारका मनोरञ्जनका साधनको व्यवस्था छैन । दिनभर त्यसै खाली बस्नुपर्ने अवस्था छ । यसरी दिनभरी खाली रहँदा पीडितलाई भन्ने पीडा थपिने हुँदा मनोरञ्जनका साधन (टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, आदी) का साथै सीपमूलक तालिम समेत दिने व्यवस्था हुनु जरुरी छ । केही केन्द्रहरूमा खाना खाने र सुत्ने ठाउँ एउटै छ, ट्वाईलेट आदीको प्रबन्ध पनि राम्रो रहेको छैन, बस्ने घरहरू पनि सुरक्षित छैनन् । अतः समयसमयमा अनुगमन र न्यूनतम मापदण्ड अनुसार संचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।
6. पुनर्स्थापना केन्द्र गैह्र सरकारी संस्थाहरूले संचालन गरेको हुनाले केन्द्रको घर भाडा, बिजुली पानी र केही कर्मचारीको खर्च पनि संस्थाले व्यहोर्ने गरेको छ । सेवा केन्द्रको संचालन महिला सहकारी संस्था मार्फत हुने गरेको तर केन्द्र संचालन गर्ने सम्पूर्ण खर्च मन्त्रालयले व्यहोर्ने गरेको छ । गैह्र सरकारी संस्थाबाट संचालनमा आएका केन्द्र संचालनमा अन्य संस्थाले सहयोग गर्ने अवस्था देखिन्छ तर सहकारी संस्था नाफामूलक संस्था भएकोले त्यस्ता संस्थालाई केन्द्र संचालन गर्न अरु गैह्र सरकारी संस्थाले सहयोग नगरेको अवस्था छ । अतः यस सम्बन्धमा पुनर्स्थापना सेवा केन्द्र (सेवा केन्द्र+पुनर्स्थापना केन्द्र) केन्द्रको संचालन स्थानीय निकाय, गैरसरकारी संस्था र मन्त्रालयको साभेदारीमा गर्नु आवश्यक देखिन्छ । त्यस्ता निकायको सहयोग के कति हुने भन्ने विषयमा स्थानीय निकायहरू स्रोत सम्पन्न हुँदै गएका, गैह्र सरकारी संस्थाहरू पनि समग्र कल्याणको क्षेत्रमा सेवा गर्न इच्छुक भएको परिप्रेक्ष्यमा मन्त्रालयले त्यस्ता पुनर्स्थापना सेवा केन्द्र संचालनमा कुल लागतको ४०% भन्दा बढी खर्च नगर्ने नीति लिनुपर्दछ र संचालनको जिम्मेवार निकायको रूपमा स्थानीय निकायलाई अगाडि बढाउनुपर्छ । अहिले स्थानीय निकायको भूमिका शून्य पारिएको छ । स्थानीय निकायलाई जिम्मेवार बनाउन केही समय लाग्ने भएकोले तत्कालको लागि हालकै समितिहरूमा स्थानीय विकास अधिकारी तथा नगरपालिकाका कार्यकारी अधिकृतलाई समेत समावेश गर्नुपर्छ ।
7. सातवटै प्रदेशमा मंगला सहाना दिर्घकालीन पुनर्स्थापना सेवा केन्द्र संचालन गर्नुपर्दछ । मंगला सहाना पुनर्स्थापना सेवा केन्द्र वाहेकका अन्य केन्द्रहरूको प्रमुख उद्देश्य पिडितहरूलाई परिवार तथा समुदायमा पुनर्स्थापना गर्ने हुनुपर्दछ भने परिवार र समुदायमा पुनर्स्थापना गर्न नसकिने वा पुनर्स्थापना हुन नचाहनेहरूका लागि मंगला सहाना पुनर्स्थापना केन्द्रबाट पीडितहरूको सशक्तीकरण (आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक एवं साँस्कृतिक) गर्ने विशिष्ट उद्देश्य हुनुपर्दछ ।
8. पुनर्स्थापना गृह र सेवा केन्द्र संचालनको लागि कानुनी तथा सस्थागत संरचना बनेको छ । स्थानीय स्तरमा समितिहरू पनि बनेका छन्, सोही बमोजिम बैठक पनि बसेका छन् । तर समितिका पदाधिकारीहरूले केन्द्र अनुगमन गरी सुधारको लागि काम गरेको देखिँदैन । अतः समितिहरूको प्रभावकारिताको लागि कार्ययोजना बनाउने र सोही कार्ययोजना बमोजिम कार्य

गर्ने र सो को समिक्षा समेत गर्ने व्यवस्था मिलाउने । मन्त्रालय तथा बिभागले समेत सोही कार्ययोजना बमोजिम अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।

९. पुनर्स्थापना कोषको रकमवाट मानवबेचबिखनका पीडित प्रभावितहरुको लागि गैर सरकारी संस्थाहरुले संचालन गरेका पुनर्स्थापना गृहहरुलाई पनि आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउन सकिने प्राबधान छ तर हाल यो कार्यान्वयन भएको देखिदैन । अतः अन्य गैर सरकारी संस्थाहरुले संचालन गरेका पुनर्स्थापना गृहहरुलाई पनि आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराई यस्तो कार्यमा गैह्र सरकारी संस्थाहरुलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
१०. सामुदायिक सेवा केन्द्रमा घरेलु हिंसामा परेका महिलाहरु अल्पकालिन रुपमा तत्काल रहन सक्ने भएकोले यसको आवश्यकता देखियो । हालको खर्च र आवश्यकतालाई मध्यनजर राख्दा महिला विकास संस्थाद्वारा प्रवर्द्धित संस्थाद्वारा अहिले कै मोडेलमा एक निर्वाचन क्षेत्रमा एकवटा रहनेगरी व्यवस्थापन गर्ने ।
११. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १४ उपदफा २(ग) मा दफा १५ बमोजिम भएको जरिवाना वापत प्राप्त हुने रकमको आधा रकम पुनर्स्थापना कोषमा रहने व्यवस्था भएको तर हालसम्म यो रकम यो कोषमा जम्मा नभएकोले कोषको दिगोपनाको लागि यस्तो रकम कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।